



200 år sedan – Napoleons fälttåg mot Ryssland

Några dagar före övergången av Njemen fick Napoleon den 17 juni 2012 information från sin ambassadör i S:t Petersburg, Lauriston, att han inte hade beviljats audiens hos tsaren och att han hade förbjudits att resa till Vilna (Vilnius), där det ryska militära högkvarteret hade upprättats. Han och de allierade staternas diplomatiska sändebud hade anmodats att begära ut sina pass, vilket var liktydigt med en krigsförklaring.

I föregående Information (juli 2012) nämndes att 380 000 soldater ur Napoleons multinationella armé gick över gränsloden Njemen mellan Storhertigdömet Warszawa och Litauen mellan den 22 juni och 1 juli, att Napoleon själv gick över floden den 24 juni och att stämningen bland de ryska generalerna i den ryska armén var dålig. Detta senare berodde på motsättningarna mellan officerarna i högkvarteret. De ryska officerarna ansåg nämligen att det var för många utlänningar, framför allt tyskar, i den högsta ledningen. Så var t.ex. general Michail Barclay de Tolly, chef för första armén, av skotsk-lettiskt ursprung med en lettisk far och en svensk mor, generalen Bagration hade georgiska rötter och general Levin Bennigsen, de Tollys stabschef, var född i Braunschweig i Tyskland. Var och en av dessa tre ansåg att de borde bli överbefälhavare. Till dessa motsättningar kom kejsar Alexander I:s närvaro. Han hade kommit till högkvarteret i Vilna, nuv. Vilnius, i april och skapade oreda genom att lägga sig i diskussionerna, men han kunde inte fatta något beslut när han ombads att göra det. Händelseutvecklingen skulle komma att avsluta alla diskussioner.

Överraskning

När Alexander fram på småtimmarna den 25 juni återvände till sitt kvarter efter en bal för Alexander och hans stabsofficerare hos general Bennigsen på dennes herresäte strax utanför Vilna fick han det obehagliga meddelandet att Napoleon hade gått över Njemen. Vad skulle han nu ta sig till ...? Han samlade till ett krigsråd: anfall var i detta läge uteslutet, man hade inte tillförlitliga underrättelser om fransmännens styrka och positioner, de ryska förbanden var inte grupperade för anfall. Napoleons soldater hade helt överrumplat ryssarna och det enda som återstod för de senare var att slå till reträtt.

Denna reträtt irriterade Napoleon som därigenom inte lyckades engagera ryssarna och han var förbryllad över att de hade dragit samman trupper för att försvara Vilna, men nu övergett staden. Napoleon förstod inte avsikten med detta agerande och misstänkte att ryssarna gillrade någon slags fälla. Detta var en taktik som ryssarna kom att tillämpa i fortsättningen, att hela tiden retirera, locka Napoleons trupper allt längre in i landet och därigenom förlänga fiendens försörjningslinjer. Dessutom tillämpade man ”brända jordens taktik”, man förstörde grödor, man brände ner hus allt för att försvåra tillvaron för inkräktarna.

Svårigheter

Redan från början av invasionen började svårigheterna för soldaterna i den multinationella armén (fransmän, belgare, polacker – ungefär 95 000 man, italienare – 25 000, holländare, schweizare, tyskar – 24 000 bayrare, 20 000 sachsare och 17 000 från Westfalen, spanjorer, portugiser, kroater – 3 500 man). De var trötta redan då de gick över floden Njemen. De hade varit på marsch i flera dagar, de hade ingen klar uppfattning om idén med fälttåget och kämpade sig fram på dåliga vägar. Träng(underhålls)vagnarna, i många fall dragna av oxar, kunde

inte hålla samma höga marschtakt som de stridande förbanden, vilket innebar att det nödvändiga underhållet sackade efter. Man spekulerade om att man t.ex. skulle skeppas till Spanien från någon östersjöhamn, anfälla de engelska besittningarna i Indien eller Turkiet.

Landsbygden mellan Njemen och Vilna var glest befolkad och det fanns ingen mat att få från ortsbefolkningen som de senaste månaderna hade sugits ut av de ryska trupperna. Till detta kom en stark hetta, det var lika hett som i Spanien enligt några som hade legat i fält där. Inga brunnar med vatten fanns att tillgå, hästarna led av hettan och bristen på vatten och av att utfordras med omoget korn och havre.

Men på kvällen fyra dagar efter invasionen bröt ett fruktansvärt åskväder ut över Vilna-trakten, regnet forsade ner hela natten. På morgonen hade ovädret visserligen dragit bort, men lämnat stor förödelse efter sig med flera hästar döda och vägarna ofarbara. Förhållandena var obeskrivliga där soldaterna desperat letade efter tak över huvudet och något att äta åt sig själva och hästarna. Längs vägarna låg hästkadaver och människolik, övergivna foror och kanonvagnar. De som omkom i skyfallet var antagligen ganska få, men förlusterna av hästar var skrämmande. De flesta artilleriförbanden miste en fjärdedel av sina hästar och inom kavalleriet var situationen inte mycket bättre. På mindre än ett dygn beräknas de stridande förbanden ha förlorat över 10 000 hästar, trängförbanden ungefär 40 000. Värre skulle det bli!

I krigets kölvatten förekom, som i alla krig, plundringar och våldtäkter. Då Napoleon fick veta vad som försiggick blev han ursinnig och skickade ut patruller med order att skjuta alla som ertappades med att plundra. Detta hot hade dock föga effekt. Den unga grevinnan Tiesenhauen sade: ”De gick till sin avrättning med otrolig sorglöshet och med pipan i munnen. Vad kom det dem vid om de dog förr eller senare?”

Deserteringarna var många redan i början av fälttåget, en uppgift säger så många som 30 000 fanflyktingar, kanske fler. I ligor och ibland tillsammans med upproriska bönder strövade de omkring på landsbygden, våldtog och mördade.

Några studenter vid universitetet i Vilna ville organisera ett politiskt gerillaförband som skulle sprida sig i Litauen bakom de ryska linjerna och förmå bondebefolkningen att revoltera mot ryssarna. Men Napoleon ville inte ha oroligheter eller revolution, han ville inte ha någonting som kunde stå i vägen för en försoning med Alexander.

Napoleons bror Jérôme som hade fått befälet över en armékår ådrog sig Napoleons missnöje över den dåliga krigföring som han, Jérôme, presterade. Detta resulterade i att denne den 16 juli återvände med sitt kungliga garde till Kassel i Westfalen.

I den ryska staben frodades förtal och avundsjuka och Barclay de Tolly måste hålla huvudet kallt inför alla de planer och uppslag som lades fram av olika stabsofficerare och mot de intriger som han själv utsattes för. Barclay betecknade staben som ”ett riktigt getingbo av ränker”. Bennigsen och ett antal andra stabsofficerare skyllde alla tänkbara misstag och försummelser på Barclay och Alexander ställde Barclay till svars för dem.

Överbefälhavare

Alexander hade i mitten av juli meddelat Barclay att han (Alexander) inte längre skulle utfärda några order, vilket underförstått innebar att Barclay nu blev överbefälhavare. Men Alexander fortsatte trots detta att ge instruktioner och begärde rapporter från Barclays underlydande utan att tala om det för honom. Eftersom Bagration inte hade fått några order av Alexander om att rätta sig efter Barclays instruktioner ansåg han sig ha full frihet att nonchalera dem. Inte underligt att det uppstod förvirring i ledningen.

Alexanders insats vid högkvarteret i närheten av Vilna hade inte varit lycklig, han hade rört till situationen genom att lägga sig i krigföringen. För att förhindra arméns upplösning måste Alexander förmås att lämna högkvarteret. Tsaren övertygades om att hans plats var i huvudstaden och inte vid armén. I den situation som nu hade uppstått var det Alexanders plikt att samla sitt folk och uppåda fler trupper. Den 17 juli reste han från Polotsk till Moskva.

Det franska kavalleriet

Marskalk Joachim Murat, Napoleons svåger, var en av sin tids mest färgstarka personligheter. Han bar alltid storslagna eller bisarra, pråliga dräkter i iögonfallande färger med pälskinn och broderier. I sitt bagage på detta fälttåg fanns, förutom en rad operettkostymer, en hel vagnslast parfymer och smink, enligt vad en av hans officerare har uppgivit. Han var tapper och ingöt mod i sina soldater, men saknade allt sinne för taktik och än mindre för strategi. Han var de onödiga självmordsattackernas mästare.

Murats kavallerikår som omfattade 40 000 man användes som rörlig spjutspets i Napoleons armé och kom att ivrigt förfölja Barclays armé under dess reträtt. De långa marscherna utan vila och skärmytslingar med kosacker eller andra förband i den ryska kön innebar att hästarna fick sadelbrott, sår på rygg och manke av sadeln och andra besvär och blev uttröttade, vilket förvärrades av Murat själv.

Han var en ypperlig ryttare, men tog inte den minsta hänsyn till hästarnas välbefinnande. Redan i början av fälttåget var många hästar i så dåligt skick att ”de svajade i vinden”. Murats behandling av hästarna skulle få till följd att det franska kavalleriet raskt nöttes ner och inte kunde göra några större insatser längre fram under fälttåget.

Vitebsk

Nu, i mitten av juli, hade Napoleons soldater varit på marsch i tre månader och var dödströtta. Vägarnas kvalitet blev sämre ju längre man trängde in i Ryssland. Mängden soldater och vagnar gjorde att det blev trångt att avancera och det var lätt att komma ifrån sina enheter. Denna marsch var den hårdaste och plågsammaste de varit med om uppgav de som hade deltagit i Napoleons tidigare fälttåg. De flesta infanterister var nu barfota, deras kängor var helt utnötta. Dessutom tillkom den vanliga sommarplågan, myggor, getingar och bromsar. Hungern var en annan plåga. Dagarnas gassande hetta, ibland ända upp till + 36° C, avlöstes av kyliga nätter, man tvingades ofta sova i hällregn (täkt ingick inte i Napoleons armé). Ibland kunde man få skydd i något skjul.

Hästarna led fruktansvärt, de var ständigt i aktion och drabbades av sadelbrott. Ett ögonvittne sade att ”de hade blivit så magra att revbenen stack ut och de företedde en anblick av det ömkligaste elände.” I takt med att de ädla rashästar som man hade tagit med från Frankrike och Tyskland dog ersattes de av det som fanns att få, för det mesta små bondhästar.

Hästar, dragdjur och soldater rev upp stora dammoln som lade sig så tjockt att en häst hade samma färg oavsett om den var brun eller grå; det fanns ingen skillnad i färg mellan uniformer eller ansikten. ”Dammet var så tjockt på sina ställen att infanteriet måste ha trumslagarna i ständig verksamhet i täten för varje kompani så att de inte gick vilse” antecknade en löjtnant i femte polska beridna skytteregementet.

De gäckande ryska förbanden orsakade frustration inte bara hos Napoleon och hans närmaste män. Även soldaterna blev missmodiga över att aldrig få kontakt med fienden, de hade ju kommit för att slåss. Då man i slutet av juli hade avancerat till Vitebsk såg det äntligen ut att bli en drabbning. Napoleons soldater förberedde sig för strid, vilket bl.a. innebar att man tog på sig finast tänkbara mundering och mässingsspännena putsades, ty stridsdagar var helgdagar. Men – när soldaterna på morgonen den 28 juli muntert marscherade ut till sina positioner övergick munterheten i besvikelse när de upptäckte att ryssarna under natten hade försvunnit. Napoleon var förstummad av häpnad. Detta påverkade stridsmoralen och sinnesstämningen var dysster när man intog Vitebsk senare på dagen. Men trots att man inte hade utkämpat en enda drabbning hade både första och andra armén reducerats med en tredjedel när de kom fram till Vitebsk.

I Vitebsk stannade man två veckor för vila och reorganisering. Det rådde modlöshet och ängslan i de olika staberna vilket Napoleon kände av. Därför kallade han för första gången till en bredare samling av generaler för att fråga dem om vad som borde göras. Många ansåg att det

nu var dags att göra halt, de pekade på förluster, svårigheter att skaffa proviant, långa kommunikationslinjer och uttryckte farhågor för att även en seger skulle stå dem dyrt med tanke på brist på medicinska resurser.

Men Napoleon ansåg att, eftersom ryssarna nu var starkare och stod vid det egentliga Rysslands gränser, det var troligare att de skulle gå i strid – och det var vad han satsade allt på. Han siktade in sig på ett avgörande slag vid Smolensk, där han skulle segra och därefter skulle Alexander begära fred och förse honom med de förnödenheter som han behövde. Caulaincourt sade: ”Han trodde på ett slag därför att han ville ha ett, och han trodde att han skulle vinna det därför att det var vad han behövde göra. Han tvivlade inte ett ögonblick på att adeln skulle tvinga Alexander att begära fred, ty det var grundvalen för hans beräkningar.”

Napoleon förstod att alla argument mot att fortsätta österut var riktiga. Efter det att han bestämt om omedelbar fortsatt framryckning satt han ändå i två dagar och studerade kartor, vilket kan tyda på att han ändå kände stor osäkerhet inför den närmaste framtiden.

Smolensk

Den 1 augusti hade Barclays armé (den första) under sin reträtt österut längs floden Dnjeprs norra sida kommit fram till Smolensk. Stämningen var dyster, men livades upp något av beskedet att Bagration med sin armé (den andra) skulle ansluta sig; därmed skulle man vara redo att ta itu med inkräktarna. Dagen efter red Bagration in i Barclays läger, de båda befälhavarna hälsade på varandra kyligt men under stora hedersbetygelser. Bagration ställde nu sig själv och sin armé under Barclays befäl. Alla hade fått nog av reträtter och när nu Bagration och Barclay hade gått samman fanns det ingen ursäkt att fortsätta återtåget, alla ville ta till vapen och strida.

När Napoleon kom fram till Smolensk fann han att staden var befäst, vilket han inte hade räknat med. Han hade hoppats kunna utnyttja broarna för att gå över Dnjepr och få kontakt med Barclays kö. Staden hade ingen särskild ekonomisk eller strategisk betydelse men var för ryssarna en helig stad med en kyrka som innehöll en berömd undergörande Mariabild. Eftersom Napoleon intalade sig att ryssarna skulle konfrontera honom till försvar för sin heliga stad beslöt han att anfälla den. Smolensk är en gammal stad, omgiven av en massiv tegelmur, åtta meter hög och fem meter tjock, med ett djupt torrt dike framför och förstärkt med trettio massiva bastiontorn.

Trycket på Barclay att försvara Smolensk var oerhört hårt. Det var en hopplös situation, han skulle kunna hålla staden i högst två veckor till oerhörda kostnader och till ingen nytta. Hans instinkt sade honom att han borde dra sig tillbaka.

Den 17 augusti på morgonen gick den Stora armén till anfall mot bebyggelsen utanför murarna och Napoleon räknade med att ryssarna skulle komma ut ur staden och konfronteras med hans soldater. Så skedde dock inte, varför Napoleon beslöt att inta staden. Trots avsaknaden av stegar lyckades hans soldater ta sig in i staden genom att klättra över den höga muren. Där möttes de av en fruktansvärd syn. De granater som hade slungats in i staden hade antänt stora delar av bebyggelsen och elden hade snabbt spridit sig med resultat att många invånare hade omkommit.

Trots de protesterande ryska generalerna beordrade Barclay att staden skulle överges och efter två dagars strider lunkade de sista ryska trupperna i väg och tände eld på broarna över Dnjepr. Varken Napoleon eller Barclay hade vunnit någonting med dessa strider, den förre hade förlorat 7 000 man, den senare 11 000 man. Enligt Clausewitz, den preussiske militärteoretikern i rysk tjänst, var detta Napoleons största misstag under hela fälttåget.

Efter Smolensks fall restes förnyade krav på att Barclay skulle ersättas på sin post som överbefälhavare. Efter att ha konsulterat sina närmaste officerare fattade Alexander, mot sin vilja, beslutet att utnämna den ärrige gamle kämpen general Kutuzov till denna post, ett beslut som gillades både av soldaterna och deras befäl och av civilbefolkningen.

En fråga som sysselsatte den ryske tsaren var hur Sverige skulle agera i den uppkomna situationen. Det fanns en möjlighet att Bernadotte skulle utnyttja Rysslands trängda situation och försöka återta Finland, som man ju hade förlorat till Ryssland i kriget 1808 – 1809. Omedelbart efter att ha utnämnt Kutuzov till överbefälhavare begav sig Alexander i slutet av augusti till Åbo för att träffa Bernadotte och försäkra sig om att denne inte skulle ingripa i skeendet. Efter mötet kunde Alexander utan risk dra tillbaka de tre divisioner som befann sig i Finland och gruppera dem mot Napoleon.

Slaget vid Borodino

Napoleons strävan att få till stånd ett avgörande slag med den ryska armén såg länge ut att inte infrias, men tills slut kom tillfället vid den lilla byn Borodino ca 120 km. väster om Moskva. Där hade Barclay till slut funnit ett terrängavsnitt som lämpade sig väl för försvarsstrid. De ryska försvarsställningarna upptog en front av 8 kilometer. Den 7 september utkämpades under tolv timmar ett av historiens mest förödande slag. Aldrig hade under så kort tid så många soldater stupat; inte förrän de förbittrade striderna vid Somme i Frankrike 1916 under första världskriget överträffades antalet stupade i slaget vid Borodino. I detta slag, som av fransmännen benämns ”slaget vid Moskova”, stupade (siffrorna är osäkra) under ett halvt dygn ca 45 000 ryssar och 28 000 fransmän; nästan hela det franska kavalleriet utplånades. Både Napoleon och Kutuzov var anmärkningsvärt passiva, Napoleon var sjuk och ägnade ett förstrött intresse åt slaget. Hans marskalkar och generaler uppmanade honom att sätta in Gardet – ca 20 000 man, vilket sannolikt skulle ha haft avgörande betydelse för stridernas utgång, men Napoleon vägrade med motiveringen att han måste ha något skydd då det skulle vara tid att återvända till Frankrike. Kutuzovs ledarskap var inte heller det bästa, han skapade förvirring genom att bl. a. ge motstridiga order och förbigå förbandschefer vid ordergivning. Striderna, där Bagration blev dödligt sårad, hade inletts av fransmännen kl. 6 på morgonen och upphörde vid 18 - tiden. Då var både ryssar och fransmän så utmattade att de inte orkade strida längre. De ryska soldaterna hade slagits som djur – t.o.m. Napoleon måste erkänna deras mod och kampvilja. Han skrev senare: ”Av alla mina slag som jag deltog i var det vid Moskova det värsta. Fransmännen visade sig värdiga att avgå med segern, men ryssarna tillvann sig rätten att vara obesegrade”.

Napoleon som avsåg att återuppta kampen följande dag för att slutgiltigt besegra ryssarna blev både förvånad och besviken då det stod klart att Kutuzov och hans armé under natten hade dragit sig ur sina ställningar, retirerat och lämnat slagfältet. De båda sidorna tillskrev sig segern, Napoleon därför att han hade stannat kvar på platsen, Kutuzov därför att hans armé inte hade besegrats. Senare har ryska historiker medgett att Napoleon vann en taktisk seger vid Borodino. Slaget innebar dock början till slutet för Napoleon.

Efter slaget drog sig Kutuzov tillbaka genom Moskva, fortsatte söderut och upprättade ett högkvarter i Tarutino söder om huvudstaden, där han kunde återuppbygga den ryska armén. Livsmedel och materiel, vinteruniformer, fårskinnsjackor, pälsfodrade stövlar började levereras från städerna Kaluga och Tula. Detta i stark kontrast till Stora armén, där soldaterna svalt och inte hade utrustning för den vinter som nu stod för dörren.

Mellan Tarutino och Moskva, inte långt från Kutuzovs läger hade den franske marskalken Joachim Murat, som hade förföljt Kutuzov efter Borodino, upprättat sitt ”högkvarter”. Ryssar och fransmän låg här och ”lurpassade” på varandra.

Moskva

Den 14 september tågade den franska armén in i Moskva och stannade där under drygt en månad, innan Napoleon blev tvungen att inleda återtåget från Ryssland. Han var övertygad om att Alexander nu skulle inleda förhandlingar och lämna över staden Moskvas nycklar som tecken på att han var besegrad. Från huvudstaden S:t Petersburg hördes dock inte ett ljud i den riktningen, fastän Napoleon flera gånger försökte få kontakt med Alexander, bl.a. genom general

Lauriston, som tidigare hade varit franskt sändebud i Ryssland och som via Kutuzov i Tarutino försökte få fri lejd till S:t Petersburg.

Dagen efter intåget i Moskva började det brinna på olika ställen i Moskva. Dessa bränder var sannolikt anlagda på order av guvernör Rostoptjin i avsikt att försvåra fransmännens vistelse där. Ungefär två tredjedelar av huvudstaden förstördes.

General Armand de Caulaincourt, som nyligen hade lämnat sin tjänst som fransk ambassadör i Ryssland hade flera gånger varnat Napoleon för detta fälttåg och påpekat bl.a. de enorma ytor som Ryssland omfattade och de svårigheter som det ryska klimatet kunde ställa till med. Napoleon hade inte lyssnat på dessa varningsord och när det i början av oktober under några dagar var behagligt väder i Moskva retades han med Caulaincourt och beskyllde denne för att sprida ut påhittade historier om den ryska vintern och viftade bort förslag om att soldaterna borde utrustas med handskar och varma kläder. Marskalk Davout skrev till sin hustru att ”Vi har haft det härligaste väder de senaste dagarna ... Pratet om att klimatet är strängt här är i allmänhet överdrivet”. Man kände på fransk sida inte till hur hastigt vädret kunde ändra sig och förvandla sig till en övermäktig motståndare. Erfarenheterna blev dyrköpta.

Ett lätt snöfall som täckte Moskva och dess omgivningarna med ett vitt täcke fick dock Napoleon att börja tänka om och han bestämde att återtåget skulle inledas den 19 oktober. Förtänksamt nog hade vissa officerare sett till att deras soldater hade försett sig med lämpliga kläder. De polska förbanden i Moskva hade satt upp smedjor och börjat tillverka hästskor med vassa broddar inför vintern. Deras uppmaningar till de franska kollegerna att göra likadant nonchalerades. Caulaincourt hade sett till att hovets samtliga hästar var rätt skodda, men då han föreslog att alla hästar inom armén också skulle skos rätt, viftade Napoleon bort detta, vilket skulle få ödesdigra konsekvenser för honom och hela hans armé.

Alexander och många generaler pressade på Kutuzov att han skulle gå till angrepp mot Murat och hans 25 000 man som befann sig i Vinkovo inte långt från Kutuzovs härläger. Med den styrka som nu uppgick till 100 000 man skulle ryssarna lätt kunna besegra denna inkräktare. Den artonde oktober besegrade ryssarna i ett överraskande anfall Murat i slaget vid Tarutino, vilket Napoleon fick underrättelser om samma dag tidigt på eftermiddagen. Då gav han order om omedelbart återtåg.

Reträtt

Det var inte bara soldater ur den Stora armén som tågade ut ur Moskva, även många ryska civila flydde av rädsla att bli lynchade av sina landsmän för att de hade haft goda förbindelser med Napoleons soldater – en del ryssar hade förbarmat sig över de främmande soldaterna – , men även människor av andra nationaliteter som bodde och verkade i den ryska huvudstaden, en uppgift anger 50 000 personer. Detta var en tung börda för en armé som nu uppgick till endast omkring 95 000 – 100 000 soldater. Det var en brokig samling som begav sig i väg. Många soldater hade oklokt nog lastat sina vagnar med dyrbarheter som de hade köpt eller stulit i Moskva. I början gick allt bra, man var på ett strålande humör, vädret var vackert, de italienska soldaterna under ledning av vicekungen av Italien, Eugène de Beauharnais (den svenska drottningen Josefinas far) tågade ut ur Moskva skrattande och sjungande. Av de ursprungligen ca 45 000 italienska soldaterna återstod nu knappt hälften, 20 000 infanterister och 2 000 kavallerister.

Reträtten gick till en början i sydvästlig riktning med avsikt att vid Malojarslavets vika av åt väster och via Medyn och Jelnja nå fram först till Smolensk där Napoleon hade sett till att lägga upp förråd och sedan via Vitebsk till Vilna. Vid Malojarslavets drabbades dock Napoleons styrkor samman med ryska förband under Kutuzov. Efter förbittrade strider kunde soldater

ur prins Eugènes¹ fjärde kår till slut inta staden. Efter rådslag med sina underlydande chefer fattade Napoleon beslutet att via Mozjajsk gå tillbaka samma väg som de hade kommit.

Det blev en mardröm för alla de retireraende. Inte nog med att man nu gick över slagfältet vid Borodino, där människolik och hästkadaver ännu inte hade hunnit undanröjas; det var trångt på vägarna. Mängder med fordon, djur och människor trängdes på vägarna och vid broar över de många vattendragen, vilket många gånger resulterade i slagsmål, då alla kämpade för att komma över till andra sidan. Härtill kom de många attackerna, förutom av de reguljära ryska förbanden, även av kosacker som skapade panik bland de flyende och bondebefolkningens hatfyllda aktioner. Många hade lastat sina kärror fulla med dyrbarheter, som de tänkte sälja när de kom fram till Paris eller ge till sina käraste. Allt eftersom reträtten fortskred måste de dock göra sig av med sådana föremål eftersom de tyngde ner ekipagen under färden på de dåliga vägarna.

En del av problemet var att Napoleon inte ansåg att han var på reträtt. Han ansåg att han gjorde ett taktiskt tillbakadragande. Därför krävde han att kanoner fortfarande skulle medföras, fast kårcheferna ville lämna kvar dem som de inte ansåg sig ha användning av. Detta skulle frigöra hästar för andra transporter, men Napoleon ville inte höra talas om detta, ty ryssarna skulle kunna ta kanonerna som krigsbyte.

Dessutom hade Napoleons förband att ta hand om 3 000 krigsfångar, vilka visserligen inte fick något att äta, de fick skaffa mat själva så got det gick, men de tog upp utrymme.

Dittills hade vädret varit de flyende nådigt, den 31 oktober lyckade Napoleon återigen med dem som hade velat skrämma upp honom med historier om den ryska vintern. Det vackra vädret höll i sig de första dagarna i november, men natten mellan den 4 och 5 november föll temperaturen raskt och den 6 november började det regna ordentligt och bli kallt och regnet övergick i snö. Vintern kom ovanligt tidigt detta år.

Nu fick reträtten en annan karaktär, ett kraftigt temperaturfall den 6 november påverkade starkt sammanhållningen inom armén. Sex veckor framöver blev allt ett enda elände, det gällde nu att överleva på bästa sätt. Ett töväder efter ett par dagar gjorde vägarna till slask. Dagen därpå frös det till ordentligt, vägarna blev rena isgator och det var svårt att hålla sig upprätt även på plan mark. Svårigheter uppstod både när det gällde att ta sig uppför och utför backar särskilt med vagnar, kanoner och hästar.

Hästarna som redan tidigare hade haft det besvärligt led ännu mera nu. Tiotusentals undernärda och överansträngda djur dog inom loppet av tre dagar, delvis av köld och delvis därför att de inte hade ordentligt skydd. Eugène de Beauharnais fjärde kår förlorade 1 200 hästar på två dagar. De skor som de i regel var skodda med fick inget grepp på den hårt packade snön eller isen och fungerade mer som skridskor. En del franska regementen hade verkligen dubbade hästskor men dubbarna nöttes snabbt ner till en slät yta. Det som behövdes var skor med vassa broddar och de enda som hade försett sina hästar med sådana skor var polackerna, Caulaincourt – ansvarig för kejsarhovets stall – och några få förtänksamma officerare. För resten av Stora arméns hästbestånd försökte man vidta olika åtgärder, man virade trasor runt hovarna, bände loss de hovar som hästarna hade. De små lokala hästarna med breda hovar och låg tyngdpunkt var mycket eftertraktade, eftersom de alltså kunde trava utan skor.

Det stora bortfallet av hästar minskade kavalleriets och artilleriets möjligheter att verka och den Stora arméns stridsvärde försämrades radikalt, vilket gjorde den sårbar för de överallt förekommande kosackerna som kretsade som spyflugor runt kolonnerna på återtåg.

Det största hotet mot stora arméns överlevnad var dock förlusten av tusentals dragdjur. Hundratals fordon hade måst överges, några med välbehövliga förnödenheter och materiel, liksom soldaternas personliga tillhörigheter och krigsbyte. Många kastade bort sina vapen för att kunna bära sin ägodelar.

¹ Eugène var Napoleons styvson, vicekung av Italien, prins av Beauharnais och far till den svenska drottningen Josefina.

Om marschen in i Ryssland hade varit mödosam i den hetta som rådde tidvis, så blev nu återtåget ett rent h-e. Nu kunde termometern visa ner till -35° C, man fick svepa in sig i vad som fanns av filtar, kläder i bagagevagnarna; maten var slut, man måste livnära sig på döda hästar, sjukdomar grasserade, människorna led av diarré. Förutom att försöka klara livhanken genom att äta och hålla sig varm så gott det gick måste man värja sig mot Kutuzovs trupper och kosackförbanden som ideligen anföll. Det fanns dock förband som tack vare disciplin kunde upprätthålla något så när standard så att soldaterna inte behövde svälta.

De svåra förhållandena framkallade också dåliga sidor hos människorna. Tjuveri frodades, man kunde inte längre vara tryggare bland sina egna än om man varit omringad av fienden, många gick över till de ryska bivackerna och lät sig tas tillfånga i tusental. Förhoppningarna om att därigenom få en bättre tillvaro grusades dock snart och deras öde var inte avundsvärt. Ryssarna föraktade krigsfångar och behandlade dem illa, även om de officiellt rättade sig efter den kod som var allmänt accepterad i hela Europa. Det fanns dock undantag, då ryssarna gjorde allt för att hålla en fånge (överste och regementschef) vid liv. Han dog dock av sina sår och kroppen återlämnades, eskorterad av en hedersvakt.

De förråd som Napoleon hade anbefallt skulle byggas upp i Smolensk och Vitebsk skulle inte räcka till för att förse hela armén med förnödenheter under hela vintern.

När Napoleon kom till Smolensk fick han en obehaglig nyhet: general Augerau hade tvingats kapitulera med en hel brigad på 1 650 man. Den Stora armén hade decimerats kraftigt under återtåget och de flesta källor bedömer att Napoleon nu hade högst omkring 40 000 man kvar. Han hade alltså förlorat minst 60 000 man, dvs. nästan 3 000 (!) man/dag, av de omkring 100 000 som hade lämnat Moskva den 19 november, tre veckor tidigare.

Under reträtten från Smolensk mot Orsja utsattes Napoleons trupper för ideliga attacker och vägspärrar som man dock lyckades kringgå genom att marschera genom skogspartierna vid sidan av vägen. Marskalk Ney var särskilt illa ute, men lyckades under svåra strapatser ta sig förbi de ryska förbanden och ansluta på det som var kvar av prins Eugènes fjärde kår utanför Orsja.

Som om det inte vore nog med de besvärligheter som orsakades av kylan och snön utomhus tillkom också lössplågan. Så länge som soldaterna var utomhus och höll sig i rörelse höll lössen sig stilla, men när man kröp ihop vid lägereldarna på kvällen fick lössen liv igen och plågade soldaterna oerhört.

Trots den situation som den Stora armén hade hamnat i och som Napoleon var skyldig till, var det ingen soldat som inte skulle ha skyddat honom om det hade blivit nödvändigt, han väckte fortfarande entusiasm. Även de soldater som togs tillfånga av ryssarna vägrade säga ett ont ord om honom.

Berezina

Det finns i franska språket ett uttryck ”Bereziná” som anger en katastrof. Uttrycket syftar på den övergång av floden Bereziná som Napoleons trupper genomförde 26 – 29 november och som resulterade i stora förluster. Men det var för fransmännen snarare en seger, eftersom man, trots ryskt bombardemang och ryska attacker lyckades få över det som var kvar av den Stora armén till flodens västra sida.

Napoleon hade för avsikt att gå över floden på bron vid staden Borisov, men upptäckte då han anlände till staden den 24 november att ryssarna redan hade intagit den och bränt den enda träbro som fanns över floden. Norr om Borisov vid byn Studjonka hittade man ett lämpligt övergångsställe, men man måste bygga två broar för att kunna ta sig över till västra stranden och därifrån vidare till Vilna. Olyckligtvis hade Napoleon bara några dagar tidigare beordrat att den pontonbro som fanns i armén skulle brännas. Under bombardemang och stående i det kalla vattnet (floden var inte frusen tack vare milt väder) med bara överkroppar lyckades ingenjörssoldaterna under general Eblé man slå två broar, en för tunga fordon, en för fotfolk, över flo-

den. Den 26 november vid middagstid kunde de första förbanden gå över bron och den 27 hade de flesta hunnit över till västra stranden. Kvar på östra sidan fanns nu efterslänrare och många civila som också ville komma över floden och som orsakade stockningar på broarna. Den 28 anföll ryssarna både på västra och östra stranden de stora folkmassor som fanns på båda sidor. Tack vare ett envist försvar av marskalk Neys trupper, 12 000-14 000 man mot mer än 30 000 ryssar, på Berezinas västra sida och av Victors nionde kår med 8 000 man mot en fyrdubbelt överlägsen styrka på den östra sidan lyckades man förhindra ryssarna att anfälla de flyende människorna så att övergången kunde genomföras. Wittgenstein som anföll på den östra sidan besköt området bakom Victors vänstra flygel. Där befann sig nu tusentals människor, hästar och fordon på ett djup av upp till fyrahundra meter. Granaterna ställde till ohygglig förödelse bland de efterslänrare och civila som väntade på en chans att komma över floden. Panik utbröt, alla rusade mot broarna, där det blev stockningar vid ändarna. Artilleribombardemanget orsakade nu ännu fler döda bland människorna. Till slut kunde Victor anfälla de ryska batterierna och tränga dem tillbaka utom räckhåll för broarna. Victors förband kunde nu som de sista gå över broarna, men det fanns fortfarande många människor kvar på Berezinas östra strand.

Napoleon hade beordrat att broarna skulle brännas den 29:e kl. 7 på morgonen, men Victor kunde inte lämna så många landsmän i sticket och väntade till 8.30. Trots att människorna på östra stranden visste att broarna skulle brännas var det många som var senfärdiga och börjad gå över på broarna efter det att de stuckits i brand. De tvingade sig fram genom lågorna, andra kastade sig i vattnet och simmade den sista sträckan. Hundratals knuffades ner i vattnet av dem som pressade på bakifrån ovetande om att broarna nu inte ledde någonstans.

För Napoleon innebar denna övergång ytterligare förluster, upp till 25 000 man av 40 000 medan Kutuzov beräknas ha förlorat ca 15 000 av 60 000.

Den 28 november på kvällen stod det klart för Napoleon att han inte längre hade någon fungerande armé. Han måste nu så snabbt som möjligt komma till Vilna. Och innan han anlände till Paris måste han få ut över världen att han vunnit en stor seger vid Berezina och skickade en kurir till Paris för att tillkänna detta.

Den Stora armén befann sig nu i upplösning. Napoleon hade bestämt sig för att så snabbt som möjligt resa till Paris för att ta befälet och städa upp efter general Malet, vars kupp försök i Paris han hade fått underrättelser om i början av november, uppbåda en ny armé och slutligen besegra ryssarna. Befälet över resterna av den Stora armén överlämnade han till kungen av Neapel, svågern Joachim Murat, via en mellanhand den 5 december. Den 6 december begav han sig i sin vagn tillsammans med Caulaincourt i väg på den långa resan till Paris. Murat hade fått order att till varje pris hålla Vilna.

Murat inser dock att han inte kan hålla Vilna mot ryssarna utan evakuerar staden och marscherar västerut mot Polen. Då han kommer till Poznan överlämnar han befälet till prins Eugène den trettonde januari 1813, lämnar armén och beger sig hem till sitt kungarike Neapel

Slutet

Efter det att Napoleon hade gett sig av till Frankrike och Paris blev oredan om möjligt ännu värre i resterna av den Stora armén. Efter ett tag lämnade även Murat armén och begav sig hem till sitt kungarike Neapel. Befälet över återstoden övertogs nu av Napoleons styvson, Eugène de Beauharnais, vicekung av Italien.

Den 18 december strax före midnatt anlände så Napoleon till Paris och Tuileriepalatset. Vakterna kände inte igen sin kejsare och Caulaincourt, insvepta i tunga kappor och iförda stora pälsmössor, men släppte in dem i palatset i tron att de var kurirer som hade brådskande nyheter. Marie-Louise såg att två av hennes hovdamer försökte mota ut två obekanta män, rusade fram och kände igen sin make Napoleon.

Hur många som omkom under Napoleons fälttåg vet man inte exakt, men en uppgift säger att det inte råder något tvivel om att cirka en miljon människor miste livet från den Stora arméns övergång av Njemen i slutet av juni 1812 till slutet av februari 2013.

I slutet av januari 2013 var den Stora arméns reträtt avslutad. Redan nu var Napoleon i full färd med att organisera en ny armé för att slutgiltigt förinta den ryska armén.

Lars Wiklund